

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

منهج فقہی
علامہ محقق ملا احمد اردبیلی

(۹۹۳ ق)

نگارش
محمد حسن ربّانی

فهرست عناوین

● مقدمه.....	۱۳
● پیش‌گفتار.....	۱۷
● پیش‌درآمد: زیست‌نامهٔ اردبیلی.....	۲۱
● فصل اول: مکتب فقهی اردبیلی.....	۳۳
پیروان اردبیلی.....	۳۳
عوامل پیدایش مکتب فقهی.....	۳۴
۱- زمان.....	۳۵
۲- نوآوری در فقه و اصول.....	۳۶
فقیهانی که با فقه خود نوآوری داشته و مکتب خاص خود را پدید آورده‌اند:	
۱. شیخ طوسی (۴۶۰ ق).....	۳۶
۲. محقق حلّی (۶۷۶ ق).....	۳۶
۳. علامهٔ حلّی.....	۳۷
۴. شهید اوّل محمد بن مکی عاملی.....	۳۸
۵. محقق کرکی (۹۴۰ ق).....	۳۹
۶. محقق اردبیلی (۹۹۳ ق).....	۳۹

۷. علامہ محمد محسن فیض کاشانی (۱۰۹۱ ق) ۳۹
۸. علامہ محمد باقر وحید بهبهانی (۱۲۰۶ ق) ۳۹
۹. مکتب شیخ اعظم انصاری (۱۲۸۱ ق) ۳۹
- پایه‌های مکتب فقہی مقدس اردبیلی ۳۹
- شرح مبانی علمی و فقہی اردبیلی ۵۰
- توضیح مخالفت با شهرت و عدم اعتنا به شهرت ۶۰
- دقت در فقه الحدیث روایات ۷۶
- توجه به قاعده عدالت در فقه ۹۱
- قاعده «لا حرج» و «شریعت سهله سمحه» ۹۲
- متفردات ۱۰۳
- پیروان مکتب اردبیلی ۱۲۱
- ممیزات فقه سید محمد موسوی عاملی ۱۲۲
- مخالفت‌های اخباری‌ها با عاملی‌ها ۱۲۴
- وجود اضطراب در کلمات عاملی ۱۲۶
- مرحوم مولی محمد باقر سبزواری (۱۰۹۰ هـ ق) ۱۳۲
- کتاب‌های سبزواری ۱۳۶
- حاج آقا حسین خوانساری (۱۰۹۸ هـ ق) ۱۳۸
- اضطراب در کلمات پیروان محقق اردبیلی ۱۳۹
- وجه پیروی برخی بزرگان فقه از محقق اردبیلی ۱۴۸
- شیخ یوسف بحرانی ۱۶۰
- مهمترین ویژگی کتاب الحقائق الناصره ۱۷۵

۱۸۳	• فصل دوم: مبانی اصولی اردبیلی
۱۸۳	فرهنگ‌نامه مباحث اصولی «مجمع الفائدة والبرهان» و «زبدة البیان»
۱۸۴	أصالة الحقيقة
۱۸۶	استعمال لفظ در بیشتر از یک معنا
۱۸۸	عدم حجیت اصل عملی با وجود دلیل
۱۸۹	دلالت صیغه امر بر وجوب
۱۹۱	دلالت امر بر فور
۱۹۲	ظهور امر در وجوب عینی
۱۹۳	دلالت امر بر اباحه بعد از تحریم
۱۹۵	امر به شیء در فرض فقدان شرط آن و امکان امر به ما لا یطاق
۱۹۹	آیا امر به شیء مقتضی نهی از ضد است یا نه؟
۲۰۱	تبادر
۲۰۱	تبعیت قضاء از اداء و عدم آن
۲۰۳	اجزاء
۲۰۶	حقیقت شرعیّه
۲۰۷	حجیت خبر واحد
۲۰۹	تخصیص قرآن با خبر واحد
۲۱۰	عدم تخصیص آیه و حدیث با مورد و سبب نزول
۲۱۲	تخصیص عام با مفهوم و مفهوم با منطوق
۲۱۳	تخصیص عام با ضمیر
۲۱۴	اولویت تخصیص از مجاز
۲۱۵	تداخل اسباب

سیرۃ معصوم	۲۱۷
سیرۃ متشرعہ	۲۱۸
مفہوم شرط	۲۱۹
عدم حجیت مفہوم شرط در فرض ظہور فائدہ	۲۲۰
شہرت	۲۲۱
دلالت جملۃ خبریہ در مقام طلب بر وجوب	۲۲۵
شرط حمل مطلق بر مقید	۲۲۶
استفادۃ اطلاق از ترک تفصیل	۲۲۸
دلالت مفرد محلی بہ «ال» بر عموم	۲۲۹
مفہوم عدد	۲۳۰
مفہوم غایت	۲۳۱
تعلق استثناء و قید بہ جملۃ اخیر	۲۳۲
لزوم تفحص از دلیل قبل از عمل بہ اصل لفظی و عملی	۲۳۸
مفہوم مفہوم	۲۳۹
تقریر	۲۳۹
تقیید منطوق با مفہوم	۲۴۰
قیاس منصوص العلّہ	۲۴۱
مفہوم لقب	۲۴۲
نسخ وجوب و بقاء جواز	۲۴۳
نسخ (اصل عدم نسخ)	۲۴۵
نسخ مفہوم کتاب با منطوق	۲۴۷
ترجیح تخصیص بر نسخ	۲۴۸

عدم ناسخیتِ تخییر برای وجوب عینی.....	۲۵۰
عدم جواز نسخ قرآن با خبر واحد و متواتر و کتاب.....	۲۵۲
عدم نسخ احکام قرآن با آیات احکام شرایع گذشته.....	۲۵۴
تعریف نهی.....	۲۵۵
دلالت نهی بر فساد در عبادات.....	۲۵۶
نهی در عبادت.....	۲۵۹
عدم دلالت نهی بر فساد در معاملات.....	۲۶۰
عدم دلالت نهی بر فساد عبادت در فرض تعلّق به شیء خارج از آن.....	۲۶۱
مفهوم وصف.....	۲۶۳
مفهوم موافقت.....	۲۶۵
اعلام حجّیت مفهوم وصف و شرط با وجود دلیل اقوی مثل منطوق و اجماع....	۲۶۷
● فصل سوّم: پاره‌ای از مبانی رجالی اردبیلی.....	۲۷۱
۱- قاعده تصحیح اصحاب اجماع.....	۲۷۱
۲- قاعده اعتبار مراسیل.....	۲۷۵
۳- قاعده ترخّم صدوق.....	۲۷۹
۴- قاعده تصحیح سند.....	۲۸۲
۵- قاعده شناخت راوی مشترک.....	۲۸۴
۶- بررسی اعتبار روایت موثق.....	۲۹۴
۷- بررسی روایات بنو فضّال.....	۲۹۷
۸- شیخ اجازه.....	۲۹۸
۹- قاعده توثیق متأخران.....	۳۰۰

- ۱۰ - قاعده ۳۰۱
- ۱۱ - قاعده تفسیر علی بن ابراهیم قمی ۳۰۳
- ۱۲ - قاعده ارسال شیخ طوسی ۳۰۵
- فوائد رجالیه ۳۰۵

● فصل چهارم: نگاهی به زبدة البیان محقق اردبیلی ۳۱۷

۱. نگرش اصولی محقق اردبیلی در زبدة البیان ۳۱۷
- اوامر ۳۱۸
- مباحث نهی ۳۲۲
- مباحث عام و خاص ۳۲۳
- مباحث مفاهیم ۳۳۰
- مباحث نسخ ۳۳۴
- حجیت خبر واحد ۳۳۵
- قیاس ۳۳۵
- سیره معصوم ۳۳۶
- حجیت شهرت ۳۳۸
- اسباب نزول در «زبدة البیان» ۳۳۸
- نکات رجالی کتاب زبدة البیان ۳۴۴
- تفسیر بعضی از آیات قرآن از دیدگاه زبدة البیان و مجمع الفائدة والبرهان ۳۵۵
- دیدگاه‌های فقهی مخالف مشهور ۳۶۱
- مباحث اعتقادی مورد بحث در زبدة البیان ۳۶۹
- منابع فقهی مرحوم مقدس اردبیلی در زبدة البیان ۳۷۱

۳۷۲	مناقشات فقهی اردبیلی در زبدة البیان
۳۷۷	حاشیه‌های زبدة البیان
۳۷۷	سایر تألیفات اردبیلی
۳۷۹	مباحث لغوی در زبدة البیان
۳۸۵	استفاده ادبی اردبیلی و مناقشات او با علماء
۳۸۹	پیروی آیت الله صانعی (۱۴۴۲ ق) از مرحوم مقدّس اردبیلی
۳۹۴	فرق جوهری مکتب اردبیلی با سایر فقها و توجه آقای صانعی به آن
۳۹۶	بررسی دیه زن
۴۰۱	توجه به قاعده عدالت
۴۱۸	بررسی موضوع ربا
۴۴۳	مکتب حدیثی آیت الله صانعی
۴۴۶	بررسی توثیق با قرائن از نصّ رجالی
۴۵۰	منتقدان مکتب اردبیلی

مقدمه

ممارست این جانب با کتاب **مجمع الفائدة والبرهان** از زمانی شروع شد که به تدریس شرح لمعه (الروضة البهية) روی آوردم؛ زیرا روشنی دقیق عبارات شهید ثانی را در دو کتاب فقهی قبل از شهید ثانی و پس از ایشان می دیدم.

فقیه نامور قبل از شهید ثانی، محقق برجسته علی بن الحسین عاملی کرکی (۹۴۰ق) بود که با کتاب جامع المقاصد شهرت بسزائی یافت، و شهید ثانی در نگارش الروضة البهیه، بسیار ناظر به عبارات کرکی بوده، به گونه ای که در پاره ای از موارد، عین همان عبارات کرکی را نقل فرموده است^(۱).

و همین طور مجمع الفائدة والبرهان، کتاب فقهی است که پس از شهید نوشته شده است؛ زیرا محقق اردبیلی در کتاب مجمع الفائدة، به نوشته های شهید ثانی، نظر دارد.

ممارست با کتاب مجمع الفائدة والبرهان، باعث شد تا جرقه ای در ذهنم پیش آید، و نکات رجالی آن را فهرست کرده، و اولین نوشته هایم را در باب رجال از همین کتاب شروع کردم.

۱. جامع المقاصد ۱۳: ۲۸۹، الروضة البهية ۵: ۳۸۴.

به مرور زمان چند مقاله در باب مجمع الفائدة والبرهان و نیز کتاب زبدة البیان نوشته تا اینکه در سال ۱۳۷۵ش با خبر شدم که کنگره مرحوم اردبیلی برگزار می‌شود. به لحاظ امانت دو مقاله خود را به دوستی دادم تا به کنگره در قم بدهد، و یکی را هم به مجله پژوهش‌های قرآنی دادم.

پس از پایان کنگره و گذشت مدّت زیادی، با خبر شدم که آن دوست عزیز نه تنها مقاله‌ها را به کنگره نداده؛ بلکه آنها را در کم‌دش گذاشته، و کنگره برگزار شده و آثارش چاپ شده است.

اینجانب در فرصت مناسب با نگاشتن بخشهای دیگری تصمیم در سامان‌دهی این مقالات با عنوان کتابی درباره محقق اردبیلی گرفتم. این بخش را نیز در کتاب‌های سبک‌شناسی فقیهان، مطرح نموده بودم. ولی در اینجا مفصل وارد شده و حاصل مقدمات و مؤخرات کتابی هرچند ناقل دربارۀ محقق بزرگوار ملا احمد اردبیلی و مکتب او شد.

یادآور شوم در همان دوره که شرح لمعه تدریس می‌کردم، اولین بار تدریس شرح لمعه شهید ثانی را در مدرسه آیت الله موسوی نژاد شروع کردم، تعداد دوستان شرکت کننده از قد و قواره مدرسه گذشته، و جناب استاد موسوی نژاد فرمودند: مدرسه دیگری را برای مدرّس خود انتخاب کنید که مدرسه ما گنجایش این همه شاگرد را ندارد.

در آن روز مدرسه سلیمان‌خان با هزینه آیت الله العظمی آقای خوئی دوباره بازسازی شده بود، و مدرّس بزرگی داشت و مدیریت آن با مرحوم آیت الله رمزی عالم برجسته طبس بود که به مشهد مهاجرت کرده بود، وی با استقبال بزرگترین مدرّس را در اختیار من قرار داد ولی پس از یکی دو سال آستان قدس پشت مدرسه را خاکبرداری کرد و مقدمات تخریب مدرسه فراهم شد.

در سال (۱۳۷۲ق) به مدرسه امام صادق علیه السلام مرحوم آیت الله میلانی منتقل شدم، در همین دوره که شرح لمعه تدریس می کردم کنگره مرحوم آقا جمال خوانساری (۱۱۲۵ق) در خوانسار برگزار شد و بهانه ای شد تا مقاله وثوق صدوری و سندی اولین مقاله مفصل و گسترده خود را بنویسم که در مجله کاوشی در فقه چاپ شد، و در آن مقاله بین مکتب شهید ثانی و محقق اردبیلی (وثوق سندی) و مکتب آقا جمال خوانساری (وثوق صدوری) مقایسه کنیم، و فتح بابی برای نوشته های من و مخصوصاً ممارست بیشتر با کتاب مجمع الفائدة والبرهان شود.

ای کاش علاقه وافر خود به مجمع الفائدة والبرهان و برخی کتاب های فقهی را می توانستم به طلاق منتقل کنم که چقدر روی عبارات این کتاب فکر می کردم، و دوست داشتم آن را تدریس کنم چون نماینده برجسته مکتب وثوق سندی بود.

پیش‌گفتار

پردازش به بیان زندگینامه‌های عالمان دینی و خصوصاً فقیهان بسیار انجام پذیرفته، و عالمان بزرگ مجموعه‌های ارزشمندی را در ترجمه عالمان شیعی پدید آورده‌اند. علم تراجم در قرن دهم، به وسیله علامه برجسته قاضی نورالله شوشتری از علم رجال جدا شد. ولی تا آن روزگار، ترجمه عالمان در ضمن ترجمه و تفصیل راویان، ذکر می‌شد. در همان دوره، علامه محدث شیخ محمد بن الحسن العاملی معروف به شیخ حرّ، با تألیف کتاب «أمل الأمل» به خوبی این علم را سامان داد. در دوره‌های بعد نیز کتاب‌های ارزشمندی به سامان رسید.

میرزا عبدالله افندی - از شاگردان علامه مجلسی - کتاب ارزشمند «ریاض العلماء» را نگاشت. این کتاب، در شش جلد به چاپ رسیده است.

تنکابنی - معاصر ملا احمد نراقی - کتاب «قصص العلماء» را نگارش کرد. در دوره بعد، علامه محمد باقر خوانساری کتاب زیبا و نیکوی «روضات الجنّات» را نگاشت. «روضات الجنّات» علاوه بر ترجمه عالمان و دانشمندان، به پاره‌ای از تفکرات، آراء و کتابشناسی ایشان نیز می‌پردازد.

در پنجاه ساله اخیر، دو کتاب فارسی و عربی نیز در این موضوع، به سامان رسید:

۱ - ریحانة الادب؛ تألیف محمد علی مدرّسی که به زبان فارسی است و در هشت

جلد، به چاپ رسیده است.

۲ - اعیان الشیعه؛ تألیف علامه سید محسن امین جبل عاملی؛ این کتاب، مفصل‌ترین و گسترده‌ترین دائرة المعارف در مباحث عالم شناسی است، و به خوبی بزرگان شیعه را معرفی کرده است. این کتاب دو چاپ دارد. چاپ دمشق در حدود چهل جلد و چاپ اخیر بیروت در دوازده مجلد قطع رحلی که فهرست اعلام و صاحبان تراجم بر غنای آن افزوده است.

استاد علی دوانی نیز کتاب «مفاخر الاسلام» را به فارسی نگاشته است.

مرحوم شیخ عباس قمی نیز سه کتاب در موضوع تراجم علماء، نگاشته است:

۱ - الکنی واللقاب؛ در سه جلد عربی؛

۲ - الفوائد الرضویّه،

۳ - هدیه الأحاب.

به هر حال کتاب‌های تراجم، از تألیفات عالمان عامّه و نیز عالمان خاصّه، به گونه‌های مختلف تألیف شده است:

۱ - پاره‌ای به صورت دائرة المعارف می‌باشد، که به ترجمه نوع عالمان در همه رشته‌ها پرداخته است، چه مؤلفان شیعه و چه سنی؛ از این گونه کتاب‌ها می‌توان به کتاب «روضات الجنّات» اشاره کرد که بر اساس حروف الفباء می‌باشد، و به ترجمه تمام عالمان شیعه و سنی و نیز تمام انواع علوم؛ مانند عالمان فقه، حدیث، رجال، لغت، نحو، طب و غیر آن پرداخته است.

کتاب ریحانة الادب تألیف علامه محمد علی مدرّسی نیز همین گونه است.

در میان کتاب‌های اهل سنت کتاب «وفیات الاعیان» ابن خلکان از این قبیل است.

«مرآة الجنان» یافعی (۷۶۸ ق)، «الوافی بالوفیات» صفدی، «الانساب» سمعانی و

«الدرر الكامنه» تألیف شهاب الدین احمد بن حجر عسقلانی (۸۵۲ ق) و کتاب «سیر

أعلام النبلاء»، تألیف شمس الدین محمد ذهبی از این نوع است.

۲- نوع دوم: کتاب‌هایی که در تراجم عالمان است، ولی به ترجمه عالمان علم خاصی پرداخته است؛ این‌گونه کتاب‌های تراجم، با عنوان «طبقات» معروفند. علامه عبدالرحمن جلال الدین سیوطی، کتابی با عنوان «طبقات النحویین» نگاشته است. کتاب‌های طبقات الفقهاء در این بخش، بسیار معروف و مشهورند. اخیراً استاد جعفر سبحانی با همراهی عده‌ای از همکاران خود، مجموعه‌ای را با عنوان «طبقات الفقهاء» تألیف کرده که به شرح حال فقیهان شیعه و غیر شیعه پرداخته است، و تاکنون ۱۴ جلد آن منتشر شده است.

اما پاره‌ای از کتاب‌ها به طبقات فقهاء فقه خاصی می‌پردازد؛ مانند: «طبقات الشافعیه» تألیف علامه سُبکی. استاد دکتر عقیقی بخشایشی نیز، کتابی را با عنوان «طبقات المفسرین» تألیف نموده، که به معرفی مفسرین شیعه، پرداخته است. همانطور که پاره‌ای از مؤلفات علم تراجم، اختصاص به عالمان گروه خاصی می‌باشد؛ مانند: کتاب «أعیان الشیعه» تألیف علامه سید محسن امین جبل عاملی که تنها به ترجمه عالمان شیعه می‌پردازد.

تمام آنچه گفته شد، نگارش زندگینامه‌های علماء بود، که به ترجمه زندگانی آنها پرداخته است. اما بررسی منهج‌های علمی، فقهی، حدیثی، تفسیری و لغوی یک مؤلف، انجام نشده، در عین آنکه این بخش، بسیار مهم‌تر می‌باشد، و لذا تصمیم بر آن گرفتیم تا منهج و روش علامه ملا احمد اردبیلی را به خوبی شناسایی کنیم. این مجموعه حاصل چند مقاله است که به یکدیگر ضمیمه می‌شود:

۱- ترجمه اردبیلی؛

۲- شناسائی «زبدۃ البیان»؛

۳- بررسی آراء اصولی مرحوم اردبیلی در کتاب «مجمع الفائدة والبرهان»؛

۴- بررسی آراء رجالی اردبیلی در آن؛

۵- فهرست مباحث اصولی مطرح شده در کتاب «مجمع الفائدة والبرهان» و «زبدة البيان»؛

۶- منهج مقدس اردبیلی در فقه، و بررسی پاره‌ای از آراء او.

۷- پردازش و شناسائی پیروان و اتباع اردبیلی مشتمل بر شناسائی:

- سید محمد موسوی عاملی (۱۰۰۹ق)

- شیخ حسن عاملی (۱۰۱۱ق)

- محمد باقر سبزواری (۱۰۹۱ق) معروف به فاضل خراسانی یا فاضل سبزواری.